

**СУ “СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Катедра “Обща, експериментална, развитийна и здравна психология”**

Мая Михайлова Янева

**Духовност/религиозност, конструиране на Аза
и психично благополучие**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд

**за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“
по научна специалност 3.2 „Психология“**

**Научен ръководител:
проф. д.пс.н. Ирина Зиновиева**

София, 2026 г.

Дисертацията на тема „Духовност/религиозност, конструиране на Аза и психично благополучие“ се състои от 221 страници, от които 207 страници основен текст и 14 страници литература. Използвани са 55 таблици и 11 диаграми. Литературата включва 135 заглавия на български, руски и английски език.

По темата на дисертацията са направени 3 публикации в научни издания, има участие в 2 международни конференции, както и в 2 научни проекта.

В съответствие с минималните национални изисквания са налице 35 точки.

Научно жури:

Председател:

проф. д.ф.н. Владимир Градев

Членове:

проф. д.пс.н. Пламен Калчев (рецензент)

проф. д.пс.н. Велислава Чавдарова

доц. д.пс.н. Стоил Мавродиев

доц. д-р Красимир Иванов (рецензент)

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 24 февруари 2026 г. от 13, 30 часа в зала 63 на СУ „Св. Климент Охридски“ на открито заседание на избраното Специализирано научно жури.

Материалите по защитата са на разположение в канцеларията на Специалност „Психология“, 60 кабинет, южно крило на СУ „Св. Климент Охридски“, както и на сайта на университета www.uni-sofia.bg.

Съдържание на дисертацията

ВЪВЕДЕНИЕ	7
АКТУАЛНОСТ И ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕГЛЕД НА ТЕМАТА	9
Интердисциплинарен подход към проблема, основни понятия	12
I. 1. Религиозност – произход на термина, определения	15
I.2. Духовност – произход на термина. Смисъл. Определения.	19
I. 3. Концептите религиозност / духовност от психологическа гледна точка: общо, различно, припокриване на концептите	23
I.3.1. Дух, душа и тяло в теологията	25
I.3.2. Дух, душа и тяло в психологията и философията	26
I.4. Теории за духовно развитие	27
I.4.1. Трансцендентност	27
I.4.2. Самоотрансцендентност	30
I.4.3. Религията като иманентна	37
I.4.3. Етапи на развитие на вярата	38
I.6. Основи на психология на религията	41
I.6.1. Психологически теории за религията	44
I.6.2. Теорията на З. Фройд	44
I.6.3. Теорията на К.Г. Юнг	46
I.6.4. Г. Олпорт - Външна и вътрешна мотивация на религиозността	50
I.6.5. Религията и духовността в теориите за благополучието	51
I.7. Религия, духовна трансцендентност и личностни черти	56
I.7.1. Таксономия на религиозността в изследвания на личността	58
I.7.2. Концепцията на Пийдмонт за духовна трансцендентност	61
I.7. 3. Образът на Бог и Петфакторният модел на личността	68
I.8. Култура и религия - разграничение на двата феномена	69
I.9. Религиозност/ духовност и благополучие	71
I.9. Духовност и религиозност - изследвания в областта	73
I.9.1. Духовност и религиозност - предиктори на психологическо благополучие	73
I.9.2. Духовност и религиозност и връзка с хедонично и евдемонично благополучие	74
I.9.3. Духовност и религиозност и връзка с големите пет	74
I.9.4. Духовната трансцендентност като предиктор за психологическо справяне при зависимости	76

I.9.5. Духовност и благополучие при светски лица и монахини	77
I.9.6. Религиозност и духовност при болни от рак	78
I.9.7. Психично благополучие и връзка с религиозно участие, духовност и смисъл	78
I.9.8. Религиозните организации и намаляване на депресивните симптоми	79
I.9.9. Националната или религиозна принадлежност	81
I.9.10. Значение на вероизповеданието за идентичността	83
I.9.11. Благополучие и религиозно включване, духовност и смисъл	84
I.9.12. Значение на религиозността за благополучието в края на живота	85
I.9.13. Изследвания при хронични и терминални болести, пристрастеност към алкохол и наркотици и в края на живота	85
I.10. Азът и религията: независим, взаимозависим и металичностен аз	86
I.10.1. Разбирането за Аза – дихотомен модел	86
I.10.2. Метаперсонално конструиране на Аза	91
II. Дизайн и теоретична рамка на емпиричното изследване	105
II.1. Обект	105
II.2. Цел	105
II.3. Задачи	106
II. 4. Хипотези	107
II. 5. Теоретичен модел	108
II.6. Инструментариум	111
II.6.1. Скала за духовна трансцендентност (Spiritual Transcendence Scale, Piedmont, 1999)	111
II.6.2. Скала за конструиране на Аза (Self-Construal Scale), (DeCicco & Stroink, 2007), (Singelis, 1994)	112
II.6.3. Скала за психично благополучие на Риф (Psychology Well-being Scale, Ryff), (Калчев, 2014)	112
II.6.4. Скала за Ориентация към щастие (Orientations to happiness Scale (Peterson, Park, & Seligman, 2005)	113
II.6.5 Кратка версия на международния въпросник за изследване на личността Mini IPIP (Donnellan, M. B., Oswald, F. L., Baird, B. M., & Lucas, R. E. (2006), адаптирана за български условия от Карабельова, С., и колеги (2016)	114
II. 7. Методология	115
II. 8. Описание на извадката	116
III. Резултати	122

III.1. Анализ на вътрешната консистентност на психологичните инструменти	122
III.1.1. Факторен анализ на скала и психометрични характеристики на Скала за духовна самотрансцендентност на Пийдмонт	123
а) Факторен анализ – проверка на двуфакторен и трифакторен модел.	123
б) Структурен анализ и Алфа на на Кронбах за скала Духовна трансцендентност	128
в) Алфа на Кронбах Скала за духовна трансцендентност	130
III.1.2. Факторен анализ и алфа на Кронбах на Скала за конструиране на Аза	131
III.1.3. Факторен анализ и алфа на Кронбах на скала Ориентация към щастие	136
III.1.4. Алфа на Кронбах за Скала за психично благополучие по Риф,(Калчев, 2014)	140
III.1.5. Алфа на Кронбах за Скала личностни черти, модела на “Големите пет”, Mini-IPIP, (Карабельова и колеги, 2016)	141
III.1.3. Разпределение	142
III.2. Връзки между изследваните променливи	148
III.2.1. Връзка между духовна трансцендентност и психично благополучие	148
III.2.2. Връзка между духовна трансцендентност и конструиране на аза	149
III.2.3. Връзка между духовна трансцендентност и личностни черти по модела на “Големите пет“	151
III.2.4. Връзка между духовна трансцендентност и ориентация към щастие	152
III.3. Регресионен анализ - предиктивност на изследваните променливи	153
III.3.1. Духовната трансцендентност като предиктор на благополучие, личностни черти, конструиране на аза и ориентация към щастие	153
а) Духовната трансцендентност като предиктор на благополучие	154
• Влияние на фактор свързаност върху благополучието по Риф(общ бал)	154
• Влияние на фактор свързаност върху личностен растеж	155
• Влияние на фактор свързаност върху цел в живота	155
• Влияние на фактор свързаност върху приемане на себе си	156
б) Духовната трансцендентност като предиктор за конструиране на аза	156
• Духовната трансцендентност като предиктор на конструиране на аза - Независим аз	156
• Универсалност като предиктор на конструиране на аза -взаимозависим аз	157
• Духовна трансцендентност (общ бал) предиктор на металичностен аз	157
в) Личностните черти (Big five) като предиктор на духовна трансцендентност	158
• Молитва и медитация	158
• Универсалност	159

• Свързаност	160
• Духовна трансцендентност (общ бал)	161
г) Духовна трансцендентност като предиктор на ориентацията към щастие	161
• Влияние на универсалност и духовна трансцендентност(общ бал) върху смисъл (Ориентация към щастие)	161
III.3. Междугрупови различия по изследваните конструкти	162
III.3.1. Възрастови различия по изследваните конструкти – T-test	162
• Възрастови различия в конструирането на Аза	162
• Възрастови различия в духовна трансцендентност	163
• Възрастови различия в психичното благополучие	164
• Възрастови различия в Ориентацията към щастие	165
III.3.2. Междугрупови различия според местоживеенето	165
• Различия в конструиране на аза според местоживеенето	165
• Различия в духовна трансцендентност според местоживеенето	166
III.3.3. Различия според семейното положение	167
III.4. Междугрупови различия в изследваните конструкти според религиозността	167
• Различия между вярващи и невярващи по конструиране на Аза	168
• Различия в духовната трансцендентност между вярващи и невярващи	169
• Различия в благополучието между вярващи и невярващи	170
• Различия в личностни черти между вярващи и невярващи	170
• Различия в ориентацията към щастие между вярващи и невярващи	171
III.5. T-test, Anova и Post hoc Bonferroni анализи за междугрупови различия по изследваните конструкти	172
III.5.1. Различия в изследваните конструкти според пола	173
III.5.2. Различия според образованието	176
III.5.2. Различия в изследваните конструкти между групите според вероизповеданието	179
• Различия в типа конструиране на аза според вероизповеданието	179
• Различия в духовна трансцендентност според вероизповеданието	180
• Различия в Благополучието според вероизповеданието	181
• Различие в личностните черти според вероизповеданието	182
• Различия в средните на ориентация към щастие според вероизповеданието	185
III.5.3. Различия между групите вярващи и атеисти – ANOVA и Post hoc Bonferroni	185
III. 6. Проверка на хипотезите	187

Хипотеза 1 – Духовна трансцендентност и психично благополучие.	187
Хипотеза 2 - Духовна трансцендентност и конструиране на аза	189
Хипотеза 3. Духовна трансцендентност и ориентация към щастие	190
Хипотеза 4 – Духовна трансцендентност и личностни черти (Големите пет)	191
Хипотеза 5- Разлики в изследваните конструкти според демографските показатели	192
Хипотеза 6 – Различия между вярващи и атеисти	195
IV.2. Дискусия	196
Ограничения на изследването	205
Научен принос в изследването	206
ЛИТЕРАТУРА	208

ВЪВЕДЕНИЕ

Религията е връстничка на човечеството: първобитните хора имат примитивни религии, а развитието на цивилизацията води до изграждане на космологични системи от вярвания, догми, ритуали и институционализиране на религията. Големите световни религии имат сходни характеристики. Религията удовлетворява основни психологически потребности на човека. Въпреки че повечето религии продължават да се променят с времето, много от тях стават непроменени.

От психологическа гледна точка религията има отношение към морално - етичните нагласи и ценности на индивида, мотивацията и емоционалната регулация, действията, решенията и целите. Религиозните убеждения повлияват нивото на стрес, депресия и възстановяване при тежки болести и зависимости, източник са на смисъл и може да са част от положителните механизми за справяне с негативни преживявания. В същото време, определени модели на религиозно функциониране могат да бъдат пречка за положителния растеж и да доведат до психично заболяване. (Behere et al, (2013).

Целта на дисертационния труд е да се провери дали нивата на Духовна трансцендентност като конструкт, който е свързан с проявата на духовност и религиозност, има връзка с конструирането на Аза, степента на психично благополучие, личностните черти и ориентацията към щастие при изследваните лица.

Дисертацията е структурирана във въведение, три глави, заключение и литература. Въведението очертава темата и нейната значимост в областта на психологията.

Глава първа съдържа теоретичен обзор на съществуващата литература върху религията и духовността, техните дефиниции от психологическа гледна точка, както и свързаните с тях конструкти трансцендентност и самотрансцендентност. Разгледани са различни подходи и проблеми при операционализирането и изследването на всички конструкти и връзката им с психичното благополучие. Анализирани са значими класически теории за религията и съвременни разработки, които предлагат разграничение на двата феномена - духовност и религиозност. Една част от обзора е посветена на различното конструиране на аза и значението на духовността и религията в тези процеси. Направен е обзор на изследвания, които обръщат внимание на личностните черти и нивото на духовност и религиозност. Разгледани са и множество

подходи при изследване на връзката между духовност и религиозност и психично благополучие.

Във втора глава е представена теоретичната рамка на емпиричното изследване – цели, задачи, хипотези, теоретичен модел, инструменти, методология, процедура, извадка и използваните скали с техните психометрични характеристики.

Трета глава съдържа резултатите от различните анализи, проведени, за да се отговори на изследователските въпроси и да се проверят хипотезите. Следва анализ, интерпретация на резултатите по хипотези и дискусия. В последната част са представени приносните моменти и ограничения на дисертационния труд, последвани от списък с използваната литература.

Теоретичен обзор

В теоретичната част на дисертацията са разгледани дефинициите и определенията на изследваните конструкти: духовност и религиозност, както и свързаните с тях концепти духовна трансцендентност и самотрансцендентност. Смисълът на термина трансцендентност е разгледан от философска, теологическа и психологическа гледна точка с цел да се открият аспектите, които го свързват с религиозното чувство и усещането за духовност. В този контекст са представени теориите на Рийд (Nursing theory), възникнала при обгрижването на възрастни хора в домове (Reed, 1991a, Reed, 1991b) и теорията за геротрансцендентността на Торнстъм, която доказва по-високи нива на трансцендентност в късна зряла възраст. (Tornstam, 1996),

В опит да се прецизират и разграничат двата концепта – духовност и религиозност, подробно са представени характеристиките, които ги отличават един от друг, разгледана е тяхната интердисциплинарна същност и различните подходи при изследването им в психологията. Проследено е историческото и концептуално развитие на разбиранията за същността на религията и духовността, като са представени позначими психологически теории от зората на теория на религията, които са основаполагащи – Фройд, Юнг, Олпорт, Фулър и др. (Фройд, 1992 г.), (Фройд, 1994г.), Юнг, 2016) (Якоби, 2000), (Allport & Ross, 1967), (Fowler, 1995)

Очертани са основните проблеми при опита да се операционализират конструктите духовност и религиозност, както и причините, поради които се стига до противоречиви резултати в изследванията на религията и връзката ѝ с психичното

здраве и благополучие. Има разбирания, според които феномените на духовността и религията могат да бъдат разглеждани под общ знаменател, а именно че двата представляват религиозни конструкции. В същото време, в емпиричната литература има наличие на определения, които ясно разграничават религия и духовност и ги измерват независимо една от друга. В литературата се цитират изследвания, които откриват, че човек може да бъде само религиозен, без да е духовен, само духовен, без да е религиозен, както и да бъде религиозен и духовен едновременно. (Nelson, 2009)

Понастоящем в психологическата литература липсва единно разбиране и консенсусна дефиниция на религията и духовността. Единно е мнението, че двата конструкта са свързани и мултифасетни, на което се дължат противоречивите резултати при тяхното емпирично изследване. Също така религията има външно и вътрешно измерение, които са дефинирани от Олпорт и в зависимост от това към кои проявления на религията са ориентирани скалите за оценка, резултатите в изследванията насочени към влиянието на религията върху благополучието и други аспекти на човешката психика, могат да варират и дори да си противоречат.

Религията като част от социокултурната среда оказва влияние върху конструирането на аза. Една значима част от теоретичния обзор е насочен към значението на религията при конструирането на аза и по-точно, към формирането на третия тип конструиране на аза – “Металичностен” (Сингелис, ДеСико), който е добавен към дуалното разграничение, познато досега – “Независим” и “Взаимозависим аз”. (Маркълс и Китаема)

ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ – ДИЗАЙН И ТЕОРЕТИЧНА РАМКА

Цел

Емпиричното изследване е насочено към проучване на връзките на Духовна трансцендентност като конструкт, който е свързан с проявата на духовност и религиозност, с конструирането на Аза, степента на психично благополучие, личностните черти и ориентацията към щастие.

Хипотези

Хипотеза 1 – Духовна трансцендентност и Психично благополучие.

- a) Има връзка между нивото на духовна трансцендентност (ДТ) (духовност/религиозност) и психично благополучие.
- b) ДТ е положително свързана с психичното благополучие.
- c) ДТ е предиктор на психично благополучие.

Хипотеза 2 - Духовна трансцендентност (ДТ) и конструиране на Аза

- a) Съществува корелация между ДТ и типа конструиране на Аза.
- b) ДТ е предиктор на типа конструиране на аза – по-високите нива на духовност и религиозност са свързани с взаимозависимо и металично конструиране на аза, а по-ниските с независимо конструиране на аза. (Arnocky, Stroink, & DeCicco) (Cross, Morris, & Gore, 2002; Gabriel & Gardner, 1999; Markus & Kitayama, 1991; Niedenthal & Beike, 1997; Singelis, 1994; Triandis, 1989).

Хипотеза 3 - Духовна трансцендентност и ориентация към щастие.

- a) ДТ е свързана с ориентацията към щастие.
- b) ДТ е предиктор на типа ориентация към щастие. Нагласите към щастieto зависят от степента на ДТ. ИЛ с по-високи нива на ДТ имат ориентация към щастieto като смисъл в по-висока степен, отколкото към щастieto като удоволствие (хедонизъм).

Хипотеза 4 – Духовна трансцендентност и личностни черти (модел на „Големите пет“)

- a) Има корелация между ДТ и личностни черти.
- b) ДТ е предиктор на личностните черти (и обратното)

Хипотеза 5 – Има различие в изследваните конструкти духовна трансцендентност, психично благополучие, личностни черти (“Големите пет”), ориентация към щастие в зависимост от:

- a) пол
- b) възраст
- c) местоживееене
- d) образование
- e) семеен статус

Хипотеза 6 – Има различия в изследваните конструкти: духовна трансцендентност, психично благополучие, личностни черти, ориентация към щастие - според това дали ИЛ са вярващи или атеисти. Групите са обособени на базата на отворен въпрос, в който ИЛ са се поканени да отговорят, само ако са вярващи.

- a) Хората, които са вярващи са с по-високи нива на благополучие в сравнение с атеистите.

- b) Има различия в ориентацията към щастие в зависимост от това дали са религиозни/духовни или атеисти.
- c) Има връзка между личностни черти, от една страна и вяра и атеизъм, от друга.
- d) Има различия в типа конструиране на Аза между вярващи и атеисти: тези, които определят себе си като вярващи имат в по-висока степен взаимозависимо и металично конструиране на аза, а атеистите са с по-високи показатели за независимо конструиране на аза.
- e) Има различия според вярата в типа Ориентация към щастие. Хората, които са вярващи имат в по-висока степен ориентация към щастие като смисъл, докато атеистите имат в по-голяма степен ориентация към щастие като удоволствие (хедонизъм).

Теоретичен модел

На базата на прегледаната литература в теоретичната част и с оглед поставените цели в настоящето изследване е създаден теоретичен модел, който да послужи за установяване на връзките и посоките на взаимодействие между изследваните конструкти.

Теоретичният модел се състои от шест клъстера променливи.

В центъра на модела е поставена духовната трансцендентност, като аспект на личността, който е свързан с религиозност и духовност, без да разграничава двата конструкта. В използвания модел на Пийдмонт (Piedmont, 1999), духовната трансцендентност е съвкупност от три аспекта –

- Изпълнение на молитва/медитация
- Свързаност
- Универсалност.

В тази част като независима променлива е включено разделението вярващ – атеист, създадено на базата на отворен въпрос “Ако определяте себе си като вярващ, каква е вашата представа за Бог”.

Три клъстера съдържат независимите променливи: личностните черти по модела „Големите Пет“: сътрудничество, съзнателност, естраверсия, невротизъм и интелект и въображение (отвореност към нов опит); Конструирането на аза – “Независим”, “Взаимозависим” и “Металичностен аз” (DeCicco & Stroink, 2007; Singelis, 1994) и редица демографски характеристики: възраст, пол, образование,

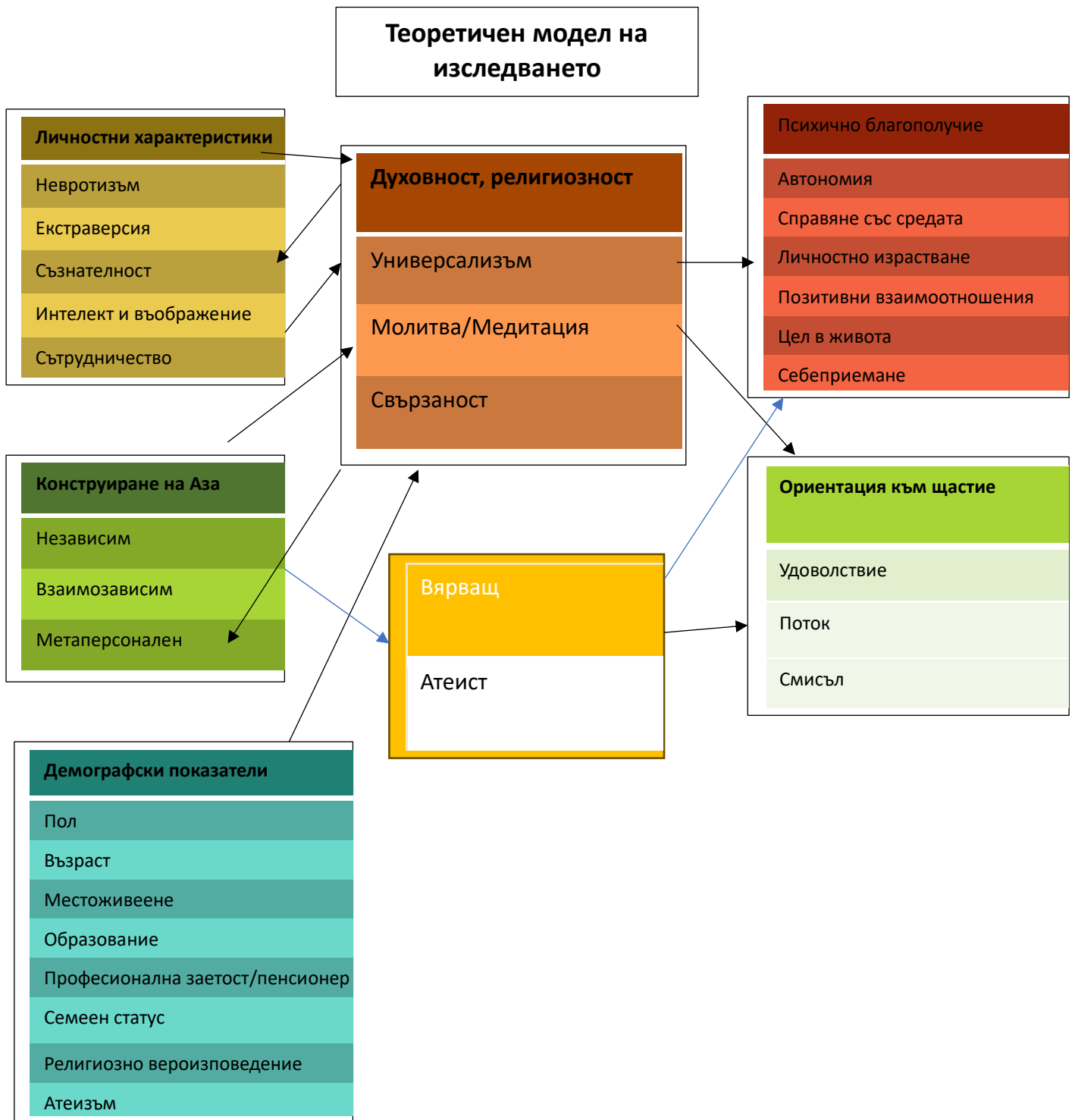
местоживеене, семейно положение, професионална заетост, религиозно вероизповедание: християни, мюсюлмани, юдеи, атеисти и други.

Като зависими променливи в модела за благополучието са конструктите, свързани с евдемоничното благополучие на личността по модела на Риф (Ryff et al., 2007) – “Автономия”, “Овластяване на средата”, “Личностен растеж”, “Отношения”, “Цел в живота” и “Приемане на себе си”.

Другата група конструкти са свързани с разбирането за щастие – удоволствие, поток (ангажираност) и смисъл (Peterson, Park, & Seligman, 2005). Скалата съдържа 18 айтема.

На фигура 1 са показани връзките и посоките на изследваните конструкти.

Фигура 1. Теоретичен модел на изследването

За събиране на данни в настоящото изследване е използвана батерия, съставена от следните пет скали:

- Скала за духовна трансцендентност със субскали – “Удовлетворение от молитва и медитация”, “Универсалност” и “Свързаност” (Piedmont, 1999)
- Скала за конструиране на аза – със субскали за разграничаване на три типа конструиране на аза – “Независим”, “Взаимозависим” и “Металичностен аз”. (DeCicco & Stroink, 2007; Singelis, 1994)
- Скала за психично благополучие със субскали – “Автономия”, “Справяне със средата”, “Личностен растеж”, “Отношения с другите”, “Цел в живота”, “Приемане на себе си” (Ruff, 1989) – кратка версия на скалата на К. Риф, адаптирана за българските условия от П. Калчев (Калчев, 2014).
- Скала за личностни черти по модела на “Големите пет”, разработен от McCrae и Costa (1999), кратка версия от 20 айтема: “Невротизъм”, “Екстраверсия”, “Съзнателност”, “Сътрудничество”, “Интелект и въображение”), (MINI IPIP - Donnellan, Oswald, Baird & Lucas, 2006). Скалата е адаптирана за български условия от С. Карабельова и колеги (Karabeliova, Petrov, Milanov & Ivanova, 2016)
- Скала за ориентация към щастие със субскали, които отчитат разбирането за щастията като “Смисъл”, “Удоволствие” или “Поток” (ангажираност). (Peterson, Park, & Seligman, 2005)
- Демографски данни – пол, възраст, степен на образование, местоживеене, професионална заетост, семейно положение, принадлежност към религиозна вероизповедание, атеизъм.
- В края на изследването има отворен въпрос, в който ИЛ са поканени да дадат определение на Бог, ако определят себе си като вярващи.

Скала за духовна трансцендентност (Spiritual Transcendence Scale– STS, Piedmont, 1999)

Скалата за духовна трансцендентност на Пийдмонт съдържа 24 айтема и следните субскали:

- *Удовлетворение от молитва, медитация* - Преживяване на чувство на радост и удовлетворение като резултат от молитва. Молитвата осигурява усещане за лична сила. Молитвата е поглъщаща и насочва към друго ниво на съществуване.
- *Универсалност* - вяра в единството и целта на живота; усещане, че целият живот е взаимосвързан и усещане за споделена отговорност на едно същество към друго.
- *Свързаност* - чувство на лична отговорност към другите, която е едновременно вертикална през поколенията и хоризонтална, свързаност с другите в моята общност.

Оценката е по петстепенна Ликертова скала, в която: 1 - Изцяло невярно, а 5 - Напълно вярно.

В оригиналната скала на Пийдмонт алфата на Кронбах е както следва: за субскала “Универсалност” .83, “Удовлетворение от молитва и медитация”, (наричана за кратко “Молитва и медитация”), .87 и за Свързаност .64. Алфата за цялата Скала е .86. (Assessment of Spirituality and Religious Sentiments, Technical Manual Third Edition, R. Piedmont, 2020) (Piedmont, 1999)

Скала за конструиране на Аза (Self-Construal Scale - SCS) (Singelis, 1994),(DeCicco & Stroink, 2007)

Скалата е разработена през 1994 г. от Сингелис за измерване на независимо и взаимозависимо конструиране на аза и преработена и допълнена през 2007 г. от DeCicco и Stroink, които добавят метаперсонално (металично конструиране на Аза). Скалата се състои от 40 елемента за самоотчитане със 7-степенна Ликертова скала, в която: 1 – “категорично несъгласен”, а 7 – “категорично съгласен”. Скалата включва 15 броя айтеми за независимо конструиране на аза, 15 айтема за взаимозависимо конструиране на аза и 10 айтема, измерващи метаперсонално (металично) конструиране на аза. При оригиналните скали проверката за надеждност показва алфа за независим аз – 0.79, при взаимозависим 0.75 и при металичностен 0.80. (DeCicco & Stroink, 2007).

Скала личностни черти - Кратка версия на международния въпросник за изследване на личността Mini IPIP (Donnellan, M. B., Oswald, F. L., Baird, B.

М., & Lucas, R. E. (2006), адаптирана за български условия от Карабелъова и колеги, 2016)

Скалата съдържа 20 айтема и представлява инструмент за самооценка с 5 степенна Ликертова скала:

- Невротизъм (Neuroticism)
- Екстраверсия (Extraversion)
- Съзнателност (Conscientiousness)
- Интелект и въображение (Openness)
- Сътрудничество (Agreeableness)

Всеки фактор се отчита като спектър: “Интелект и въображение” (отвореност към нов опит) в единия полюс е изобретателност, разностранни интереси и любопитство, а в другия показва последователност и предпазливост, “Съзнателност” варира от ефективна и организирана до екстравагантна и небрежна, “Екстравертност” варира от общителност и енергичност до самотност и сдържаност, “Сътрудничество” - от приятелски и състрадателен до предизвикателен и безчувствен, а “Невротизъм” - от чувствителен и нервен до издръжлив и уверен. (Donnellan et al, 2006), (адаптирана за български условия от Карабелъова и колеги (2016)

Скала за психично благополучие на Риф (Psychology Well-being Scale, Ryff) адаптирана за българска среда (Калчев, 2014)

Скала за психичното благополучие на К. Риф включва субективни, социални и психологически аспекти (PWB, Psychology Well-being Scale, Ryff, адаптирана за бълг. Условия от Калчев, 2014 г.) и измерва евидемоничното благополучие на личността в шест аспекта. Скалата съдържа 30 айтема, разпределени в шест субскали, всяка от които се състои от пет айтема (Калчев, 2014). Оценяването е с шест степенна Ликертова скала:

- Автономия
- Овладяване на средата
- Личностен растеж
- Отношения
- Цел в живота
- Приемане на себе си.

“Автономия” е усещането за самостоятелност в мислите и действията;
“Овластяване на средата” е способността на човек да управлява средата, за да отговаря на личните му потребности и ценности; “Личностен растеж” е стремежът за развитие и растеж на личността; “Отношения с другите” е способността на индивида да се свързва с другите; “Цел в живота” е стремежа за поставяне и постигане на смислени цели в живота; “Приемане на себе си” – одобрение на това кой си и как се развива живота ти.

Скала за Ориентация към щастие (Orientations to happiness Scale, OTH) (Peterson, Park & Seligman, 2005)

Скалата е съставена от Питърсън, Парк и Селигман през 2005 г. и има за цел да измерва нагласите към живота като ориентация към щастието. Тя има три субскали, като първата субскала съдържа въпроси отчитащи щастието от живота в посока търсене на смисъл. Втората субскала отчита нагласи към живота като удоволствието преобладава като мотивация и хедонистична нагласа. Третата субскала е усещане за щастието от живота като поглъщане или потъване в дейността, с която сме ангажирани, и усещане за щастие от това. Скалата съдържа 18 айтема и се оценява с ликертова скала, където: 1. “Напълно като мен”, а 5. “Ни най-малко като мен”. Вътрешната консистентност на трите субскали, образувани от осредняване на съответните елементи, са за субскала удоволствие .84, поток .77 и смисъл .88. Трите типа ориентация към щастието са свързани, но отразяват различни нагласи и усещания за щастието. (Peterson, Park & Seligman, 2005)

В края на батерията за настоящето изследване е добавен отворен въпрос, в който изследваните лица да опишат представата си за Бог, ако определят себе си като вярващи. Въпросът е добавен, за да се даде възможност на хората да се самоопределят в своята вяра, като се избегне административната принадлежност към дадено вероизповедание.

Демографски данни: въпросника събира данни като пол, образование, местоживееене, заетост, семейно положение, религиозно вероизповедание и атеизъм.

Методология

На въпросниците, които се използват за първи път в български условия, а именно: “Скала за духовна самотрансцендентност”, “Скала за ориентация към щастието”, “Скала за конструиране на Аза”, са направени три независими превода от английски на

български, а след това обратен превод от български на английски. За всеки отделен въпросник след обсъждане са избрани най-сполучливите преводи.

За останалите инструменти – скала за личностни черти по модела „Големите пет“ (MINI IPIP - Donnellan, Oswald, Baird, & Lucas, 2006) и скала за психично благополучие на Риф не са провеждани факторни анализи, тъй като са адаптирани за български условия и факторната им структура е установена, но е изчислена алфа на Кронбах за установяване на вътрешната консистентност на въпросниците.

Данните са обработени и анализирани с SPSS.

За верификация на факторната структура на новите скали са проведени следните анализи: експлораторен факторен анализ, Varimax ротация, скри плот и алфа на Кронбах.

За проверка на хипотезите по теоретичния модел са проведени следните анализи:

- Корелация на Пирсън за проверка на връзките между изследваните променливи.
- Многофакторна регресия за да се установят връзките и предиктивните свойства на изследваните конструкти
- Т-тест и ANOVA за независими извадки по изследваните конструкти и демографски данни.
- Пост хок тест Bonferoni
- Дисперсионен анализ
- Параметрична статистика.

Процедура

Въпросникът беше разпространен чрез Google Forms в различни групи във Фейсбук в периода септември – ноември 2023 г. Попълнен е от 340 души.

В увода към въпросника се съдържа кратка информация, която обяснява научната легитимност на изследването, гарантира анонимност и поверителност на данните и дава възможност за изразяване на съгласие на изследваните лица да участват в изследването. Крайният въпросник съдържа 132 въпроса от скалите и други 8 въпроса, които събират демографски данни, както и един отворен въпрос, който касае представата за Бог на вярващите.

Извадка

В приложените по-долу таблици – 1, 2, 3 и 4 са данните на изследваните лица по пол, възраст, образование и вероизповедание.

Табл.1. Честотен анализ/разпределение на ИЛ според пола им

	Честот а	Процент	Кумулативен процент
Мъж	71	20.9	20.9
Жена	269	79.1	100.0
Общо	340	100.0	

Таблица 2:Разпределение на ИЛ по възраст

Възrastова група	Процент (%)	Брой изследвани лица
17 – 18 г.	3.5 %	12
18 – 25 г.	11.4 %	39
26 – 30 г.	10.6 %	36
31 – 35 г.	12.9 %	44
36 – 40 г.	14.7 %	50
41 – 50 г.	30.2 %	102
51 – 60 г.	11.1 %	38
61 и повече год.	5.6 %	19
Общо	100 %	340

Таблица 3. Разпределение на ИЛ по образование

Степен на образование	брой	%
Основно	2.9%	10
Средно	14.7%	49
Бакалавър	23.8%	81
Магистър	54.8%	187
Доктор	3.8%	13
Общо	100 %	340

Таблица 4:Разпределение на ИЛ по Вероизповедание

Вероизповедание	%	брой
Християнско – православни	57.2%	194

Християнско – католици	1.5%	5
Християнско – протестанти	1.8%	6
Мюсюлмани	10.9%	37
Други	8%	27
Атеисти	20.6%	71
Общо	100%	340

Скали и техните психометрични данни

Психометрични характеристики на скалата за духовна трансцендентност

След проведен анализ на факторите на скала духовна трансцендентност – тестване на трифакторен и двуфакторен модел (Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization), е потвърден трифакторния модел на скалата.

Процентът обяснена дисперсия е **53,418 %**. Затова е запазена оригиналната структура на скалата.

При сравнение на алфа на Кронбах в оригиналната скала с алфата в настоящата извадка е видно, че коефициентът алфа на Кронбах е приемлив, както за отделните субскали, така и за скалата като цяло - **.946**.

Табл. 5. Алфа на Кронбах Скала за духовна трансцендентност (*Spiritual Transcendence Scale, (Piedmont, 1999)*)

Субскала	α на Кронбах в оригинала	α на Кронбах за настоящата извадка	брой айтеми	α на Кронбах след факторния анализ	Брой айтеми
Молитва, медитация	.83	.877	9	.880	7
Универсалност	.87	.941	9	.937	13
Свързаност	.64	.804	6	.679	4
Духовна трансцендентност (общ бал)	.86	.945	24	.946	24

Психометрични характеристики на скала за конструиране на аза

Проведеният факторен анализ за проверка на скала за конструиране на аза, потвърждава 3 факторния модел на въпросника, които заедно обясняват повече от **30,508 %** от дисперсията.

При анализа на алфа на Кронбах на оригиналните скали и алфата на настоящата извадка се вижда, че стойностите са приемливи. При проверката на вътрешната консистентност на скала за конструиране на Аза се вижда, че субскалите по оригиналния въпросник за настоящата извадка са с добра вътрешна консистентност. Затова при последващите анализи сме работили с оригиналните скали за конструиране на аза. (DeCicco & Stroink, 2007), (Singelis, 1994)

Табл. 6 Алфа на Кронбах скала за конструиране на аза

Субскала	α на Кронбах по оригиналния източник	α на Кронбах при настоящата извадка	брой айтеми	α на Кронбах след факторния анализ	Брой айтеми
Независим аз	.79	.665	15	.690	8
Взаимозависим аз	.75	.734	15	.739	16
Металичностен аз	.80	.865	10	.865	10

Психометрични характеристики на Скалата за Ориентация към щастието

Факторният анализ на “Скала за ориентация към щастието” (Peterson, Park & Seligman, 2005) в настоящата извадка установи двуфакторен модел.

Видно от представените анализи на вътрешната консистентност стойностите на алфа на Кронбах за субскалите “Смисъл” ($\alpha=.769$) и “Удоволствие” ($\alpha=.794$) (табл.7) при настоящата извадка са приемливи. При анализ на вътрешната консистентност за скала за ориентации към щастието, за субскала “Поток” (ангажираност) алфа на Кронбах е .414. При проверка на същата скала за настоящата извадка α на Кронбах е .304.

Затова подскала – животът като “Поток”(ангажираност) е премахната от последващите анализи.

Таблица 7. Алфа на Кронбах на скала за ориентация към щастието (*Orientations to happiness Scale*)

Субскала	α на Кронбах по оригиналния източник	α на Кронбах при настоящата извадка	брой айтеми	α на Кронбах след факторния анализ	Брой айтеми
Смисъл	.88	.769	6	.771	9
Удоволствие	.84	.794	6	.804	5
Поток/ангажираност	.77	.304	6	.414	3

Алфа на Кронбах за скала за психично благополучие по Риф, (Калчев, 2014)

В настоящето изследване е използвана кратка версия на скалата за евдемонично благополучие на Риф, адаптирана за български условия от Калчев, (2014) при юноши, която се състои от 30 айтема. В различните версии на скалата на Риф алфата на Кронбах варира в зависимост от версията на въпросника (Ryff & Keyes, 1995), (Shryock & Meeks, 2018). Както е видно от показаните резултати (табл.8), алфа на Кронбах показва надеждни стойности за настоящата извадка, като най-ниската стойност е 0.680 за субскала “Автономност”, а най-високата стойност е по субскала “Приемане на себе си” - 0.829. Стойностите на алфа на Кронбах за настоящата извадка се доближават до стойностите на алфа в адаптираната за българска среда версия (Калчев, 2014), като за субскали “Овладеяване на средата” - 0.807, “Цел в живота” - 0.790, “Приемане на себе си” - 0.829 и “Личностен растеж” - 0.804, стойностите на алфа на Кронбах са по-високи.

Табл.8. Алфа на Кронбах на скала психично благополучие по Риф, адаптирана за българска среда, Калчев(2014)

Субскала	α на Кронбах на скалата, адаптирана в българска среда	α на Кронбах при настоящата извадка	брой айтеми
Автономност	0.69	0.680	5
Отношения	0.73	0.786	5
Овладеяване на средата	0.70	0.807	5
Цел в живота	0.72	0.790	5

Приемане на себе си	0.66	0.829	5
Личностен растеж	0.70	0.804	5
Благополучие (общ бал)	0.89	0.876	30

Алфа на Кронбах за Скала личностни черти, модела на “Големите пет”, Mini-IPIP, (Donnellan et al., 2006), адаптирана за български условия, (Карабельова и колеги, 2016)

Коефициентите на вътрешна консистентност алфа на Кронбах за използваната скала в настоящето изследване са от 0.737 до 0.782, което демонстрира добра и приемлива надеждност, предвид това, че субскалите съдържат под 10 айтема. (Ганева, 2016)

Стойностите на алфа на Кронбах за скалите на българската адаптация на Mini-IPIP обикновено варират в диапазона от 0.60 до 0.85, в зависимост от конкретната личностна черта, както и от извадката, в която е използван въпросникът. (Карабельова и колеги, 2016)

В табл. 9 са дадени алфите на Кронбах по оригиналната скала на Големите пет Mini-IPIP (Mini International Personality Item Pool, Donnellan et al., 2006) и те са в диапазона от 0.650 до 0.770. Както е видно при сравнение на алфите на Кронбах на оригиналната скала и данните от настоящата извадка, стойностите са приемливи, като се има предвид броя на айтемите, които са по четири за всяка личностна черта. (Ганева, 2016)

Табл.9. Алфа на Кронбах на скала личностни черти по модела на “Големите пет”

Субскала	α на Кронбах на скалата в оригиналната версия (Donnellan et al., 2006)	α на Кронбах при настоящата извадка	брой айтеми
Невротизъм	0.700	0.737	4
Екстраверсия	0.770	0.782	4
Съзнателност	0.700	0.768	4
Сътрудничество	0.710	0.734	4
Интелект и въображение	0.650	0.749	4

Описателна статистика на скалите

При анализ на описателната статистика, стойностите на асиметрия и ексцес (табл.10) разпределенията с данни в *Скала за духовна трансцендентност* са приблизително гаусови.

Таблица 10. Описателна статистика на скала духовна трансцендентност

	M	SD	Асиметрия	Ексцес	Мин. стойност	Макс. стойност
Удовлетвореност от молитва и медитация	3.69	0.955	-0.740	-0.184	1	5
Универсалност	3.41	0.942	-0.631	-0.507	1	5
Свързаност	3.24	1.073	-0.261	-1.010	1	5
Духовна трансцендентност (общ бал)	27.78	7.419	-0.618	-0.539	8	40

Както е видно от стойностите на асиметрия и ексцес (табл.11) разпределенията с данни в “*Скала за конструиране на Аза*” са приблизително гаусови.

Таблица 11. Описателна статистика на суров/общ бал на скала за конструиране на Аза

	M	Me	Mo	SD	Асиметрия	Ексцес	Минимална стойност	Максимална стойност
Независим Аз	5.00	5.00	4.80	0.689	-0.166	-0.298	2.67	6.6
Взаимозависим Аз	4.56	4.60	4.60	0.765	-0.040	0.123	1.8	6.73
Мегаличностен Аз	4.90	5.10	6.10	1.215	-0.353	-0.602	1.5	7

Както е видно от стойностите на асиметрия и ексцес на “*Скала психично благополучи*”е (табл.12) разпределенията с данни са приблизително гаусови с изключение на субскала “*Личностен растеж*”.

Таблица 12. Описателна статистика на скала психично благополучие по Риф

	М	SD	Асиметрия	Ексцес	Мин. стойност	Макс. стойност
Автономия	4.51	0.876	-0.713	0.876	1.2	6
Овладяване на средата	4.53	1.024	-0.628	0.103	1	6
Личностен растеж	5.31	0.724	-1.520	3.817	1	6
Отношения	3.99	1.285	-0.175	-0.845	1	6
Цел в живота	4.48	1.108	-0.530	-0.363	1	6
Приемане на себе си	4.75	0.978	-0.939	0.782	1.2	6
Благополучие (общ бал)	4.60	0.644	-0.337	-0.175	2.73	5.93

Видно от стойностите на асиметрия и ексцес на *Скалата за личностни черти* по модела „Големите пет“ (*MINI IPIP - Donnellan, Oswald, Baird, & Lucas, 2006*), показани в табл. 13, разпределенията с данни са приблизително гаусови.

Таблица 13. Описателна статистика на Скалата за личностни черти по модела „Големите пет“

	М	SD	Асиметрия	Ексцес	Мин. стойност	Макс. стойност
Сътрудничество	4.18	0.731	-0.749	0.061	1.5	5
Съзнателност	3.53	1.019	-0.383	-0.610	1	5
Екстраверсия	3.18	0.993	-0.274	-0.575	1	5
Отвореност към нов опит	3.97	0.878	-0.871	0.547	1	5
Невротизъм	2.80	0.933	0.182	-0.357	1	5

Както е видно от стойностите на асиметрия и ексцес за *Скала ориентация към участието* (табл. 14), разпределенията с данни са приблизително гаусови.

Таблица 14. Описателна статистика на суров/общ бал по Скала ориентация към щастие

	М	Me	Mo	SD	Асиметрия	Ексцес	Минимална стойност	Максимална стойност
Смисъл	2.53	2.50	2.17	0.854	0.418	-0.191	1.00	5.00
Удоволствие	2.78	2.83	2.67	0.869	0.045	-0.549	1.00	5.00
Ориентация към щастие	15.93	15.50	17.00	3.847	0.181	-0.370	6.00	26.50

РЕЗУЛТАТИ

Корелация между духовна трансцендентност и психично благополучие

Установи се статистически значима положителна слаба корелация между *духовната трансцендентност (ДТ)* и нейните компоненти и някои от компонентите на *благополучието по Риф.* (табл.15)

Резултатите показват статистически значима положителна слаба корелация между: *духовна трансцендентност (общ бал)* и *психично благополучие (общ бал)* ($r_{(338)} = .143$, $p < .001$), както и по отделните фактори: *духовна трансцендентност и личностен растеж* ($r_{(338)} = .241$, $p < .001$), *цел в живота* ($r_{(338)} = .158$, $p < .001$) и *приемане на себе си* ($r_{(338)} = .170$, $p < .001$). По-високите резултати на *духовна трансцендентност* се свързват с по-високи нива на психичното благополучие.

Открива се и статистически значима положителна слаба корелация между: *молитва и медитация* и *личностен растеж* ($r_{(338)} = .223$, $p < .001$), *цел в живота* ($r_{(338)} = .129$, $p < .001$), *приемане на себе си* ($r_{(338)} = .136$, $p < .001$) и *благополучие (общ бал)* ($r_{(338)} = .124$, $p < .001$).

Открива се значима положителна слаба корелация между фактор *универсалност* и: *личностен растеж* ($r_{(338)} = .212$, $p < .001$), *цел в живота* ($r_{(338)} = .151$, $p < .001$), *приемане на себе си* ($r_{(338)} = .171$, $p < .001$) и *благополучие (общ бал)* ($r_{(338)} = .132$, $p < .001$).

Открива се и статистически значима положителна слаба корелация между: *свързаност* и *личностен растеж* ($r_{(338)} = .254$, $p < .001$), *цел в живота* ($r_{(338)} = .177$, $p < .001$), *приемане на себе си* ($r_{(338)} = .180$, $p < .001$) и *благополучие (общ бал)* ($r_{(338)} = .156$, $p < .001$).

Табл. 15. Линеен корелационен анализ по Пирсън между духовна трансцендентност и благополучие

	Автономия	Овладеяване на средата	Личностен растеж	Отношения	Цел в живота	Приемане на себе си	Благополучие (общ бал)
Молитва и медитация	-.052	.012	.223**	.060	.129*	.136*	.124*
Универсалност	-.048	-.004	.212**	.054	.151**	.171**	.132*
Свързаност	-.012	-.011	.254**	.053	.177**	.180**	.156**
Духовна трансцендентност (общ бал)	-.042	.000	.241**	.059	.158**	.170**	.143**

Корелация между духовна трансцендентност и конструиране на аза

Представените резултати (табл.16) показват статистически значима положителна от слаба до значителна корелация между духовната трансцендентност и конструиране на аза. С нарастването на духовната трансцендентност при ИЛ се променя типа конструиране на аза.

Независимият тип конструиране на аза корелира статистически значимо положително слабо с трите фактора на духовна трансцендентност: молитва и медитация ($r_{(338)} = .215$, $p < .001$), универсалност ($r_{(338)} = .176$, $p = .001$) и свързаност ($r_{(338)} = .211$, $p < .001$), и с духовна трансцендентност (общ бал) ($r_{(338)} = .211$, $p < .001$). По-независимото проявление на аза е свързано с по-ниско ниво на духовна трансцендентност и нейните компоненти.

По-високите нива на взаимозависимото конструиране на аза, се свързва с по-високи нива: молитва и медитация ($r_{(338)} = .294$, $p < .001$), универсалност ($r_{(338)} = .321$, $p < .001$) и свързаност ($r_{(338)} = .261$, $p < .001$) и духовна трансцендентност (общ бал) ($r_{(338)} = .311$, $p < .001$).

По-високите нива на металичностно конструиране на аза корелира с по-високи нива на: молитва медитация ($r_{(338)} = .634$, $p < .001$), универсалност ($r_{(338)} = .608$, $p < .001$) и свързаност ($r_{(338)} = .576$, $p < .001$) и духовна трансцендентност (общ бал) ($r_{(338)} = .643$, $p < .001$). Най-високите нива духовна трансцендентност корелират с металичностен аз.

Табл.16. Взаимозависимост между конструиране на Аза и духовна трансцендентност

Скали	Независим аз	Взаимозависим аз	Металичностен аз
Молитва и медитация	.215**	.294**	.634**
Универсалност	.176**	.321**	.608**
Свързаност	.211**	.261**	.576**
Духовност (общ бал)	.211**	.311**	.643**

Корелация между духовна трансцендентност и личностни черти “Големите пет”

При проведения корелационен анализ се установява статистически значима положителна от слаба до умерена корелация между духовната трансцендентност и някои личностни черти от “Големите пет” (табл.17).

Корелационният анализ установи статистически значима положителна от слаба до умерена корелация между духовна трансцендентност (ДТ) и нейните компоненти и личностните черти сътрудничество и интелект и въображение (openness) при ИЛ. Открива се положителна корелация между духовна трансцендентност (общ бал) с личностните черти интелект и въображение ($r_{(338)} = .213, p < .001$) и сътрудничество ($r_{(338)} = .304, p < .001$). Установява се положителна корелация между фактор молитва и медитация с личностните черти интелект и въображение ($r_{(338)} = .206, p < .001$) и сътрудничество ($r_{(338)} = .298, p < .001$).

Универсалност и свързаност са положително свързани със сътрудничество и интелект и въображение.

Табл. 17. Връзка между духовна трансцендентност и личностни черти

	Сътрудничество	Съзнателност	Екстраверсия	Интелект и въображение	Невротизъм
Молитва и медитация	.298**	.063	.049	.206**	.013
Универсалност	.288**	.068	.016	.178**	.009
Свързаност	.273**	.049	-.024	.227**	-.036

Духовна трансцендентност (общ бал)	.304**	.064	.018	.213**	-.002
------------------------------------	--------	------	------	--------	-------

Корелация между духовна трансцендентност и ориентация към щастие

От представените резултати се установява статистически значима отрицателна умерена корелация между всички фактори на духовна трансцендентност и фактор смисъл от скала ориентация към щастието ($r_{(338)} = -.345$, $p < .001$). Изследваните лица с високи нива на духовна трансцендентност са в по-слаба степен насочени към търсене на личен смисъл. Вероятно търсенето на личен смисъл е по-изявен при хора, които не са вярващи и не са намерили смисъл в религиозна парадигма.

Регресионен анализ - предиктивност на изследваните променливи.

Духовната трансцендентност като предиктор на благополучие

При проведения линеен регресионен анализ за проверка на предиктивните възможности на духовна трансцендентност и нейните фасети върху благополучие се установи предиктивност на фактор свързаност по отношение на някои от факторите на благополучието. Влияние на факторите молитва/медитация и универсалност от скалата за духовна трансцендентност върху благополучието не беше открита.

а) Регресионен анализ на свързаност върху благополучието по Риф(общ бал)

От получените резултати при регресионния анализ се вижда, че моделът е статистически значим ($F_{(1, 338)} = 8.409$, $p = .004$). Зависимата променлива свързаност е значим предиктор на независимата благополучие по Риф (общ бал) ($\beta = .156$; $p = .000$).

Полученият резултат показва, че 2.4% ($R^2 = .024$) от дисперсията на зависимата променлива (благополучие, общ бал) може да се прогнозира от независимата (свързаност). Големината на ефекта е малка ($R = .156$).

б) Регресионен анализ на фактор “Свързаност” върху “Личностен растеж”

Според получените резултати от регресионния анализ моделът е статистически значим ($F_{(1, 338)} = 23.404$, $p < .001$) - независимата променлива свързаност (духовна трансцендентност) е значим предиктор на независимата личностен растеж ($\beta = .254$; $p = .000$). Полученият резултат показва, че 6.5% ($R^2 = .065$) от дисперсията на зависимата

променлива (личностен растеж) може да се прогнозира от независимата (свързаност). Големината на ефекта е малка ($R = .254$).

с) Влияние на фактор свързаност (скала за духовна трансцендентност) върху цел в живота (скала за благополучие)

Според регресионния анализ моделът е статистически значим ($F_{(1, 338)}=10.880$, $p < .001$) и свързаността е значим предиктор на цел в живота ($\beta = .177$; $p = .001$). Полученият резултат показва, че 3.1 % ($R^2 = .031$) от дисперсията на зависимата променлива (цел в живота) може да се прогнозира от независимата (свързаност). Големината на ефекта е малка ($R = .177$).

д) Влияние на фактор свързаност (скала за духовна трансцендентност) върху приемане на себе си (благополучие)

Регресионният анализ показва статистически значим модел, ($F_{(1, 338)}=11.372$, $p = .001$). Фактор свързаност е значим предиктор на приемане на себе си ($\beta = .180$; $p = .000$). Полученият резултат показва, че 3.3 % ($R^2 = .033$) от дисперсията на зависимата променлива приемане на себе си може да се прогнозира от независимата (свързаност). Големината на ефекта (взаимовръзката) е малка ($R = .180$).

Духовната трансцендентност като предиктор за конструиране на аза

а) Духовната трансцендентност като предиктор на конструиране на аза - независим аз

Получените резултати от регресионния анализ показват, че моделът е статистически значим ($F_{(1, 338)}=15.813$, $p < .001$). Духовната трансцендентност (общ бал) е значим предиктор на независим аз ($\beta = .211$; $p = .000$). Полученият резултат показва, че 4.5 % ($R^2 = .045$) от дисперсията на зависимата променлива независим аз може да се прогнозира от независимата духовна трансцендентност. Големината на ефекта (взаимовръзката) е малка ($R = .211$).

б) Универсалност като предиктор на конструиране на аза -Взаимозависим аз

Получените резултати от регресионния анализ показват, че модела е статистически значим ($F_{(1, 338)}=38.711$, $p < .001$). Универсалността е значим предиктор на взаимозависим аз ($\beta = .321$; $p = .000$). Полученият резултат показва, че 10.3 % ($R^2 = .103$) от дисперсията на зависимата променлива взаимозависим аз може да се прогнозира от независимата Универсалност.

Големината на ефекта (взаимовръзката) е малка ($R = .321$)

в) Духовна трансцендентност (общ бал) предиктор на металичностен аз

Получените резултати от регресионния анализ показват, че модела е статистически значим ($F_{(1, 338)}=238.283$, $p < .001$). Духовната трансцендентност е значим предиктор на металичностен аз ($\beta = .643$; $p = .000$). Полученият резултат показва, че 41,3% ($R^2 = .413$) от дисперсията на зависимата променлива металичностен аз може да се прогнозира от независимата духовна трансцендентност. Колкото по-висока степен на духовна трансцендентност има, толкова по-изразен е металичностния аз.

Големината на ефекта (взаимовръзката) е средна ($R = .643$).

Личностни черти (Big five) като предиктор на духовна трансцендентност

а) Молитва и медитация

Получените резултати от регресионния анализ показват, че моделът е статистически значим ($F_{(2, 337)}=20.995$, $p < .001$) Личностни черти сътрудничество и интелект и въображение са предиктори на молитва и медитация (ДТ): сътрудничеството е значим предиктор на молитва и медитация ($\beta = .267$; $p = .000$), и интелект/ въображение е значим предиктор на молитва и медитация ($\beta = .151$; $p = .004$).

Полученият резултат показва, че 10,6% ($R^2 = .106$) от дисперсията на зависимата променлива духовна трансцендентност може да се прогнозира от независимите променливи интелект и въображение и сътрудничество. По-високата степен на интелект и въображение и сътрудничество означават по-висока степен на духовната трансцендентност.

Големината на ефекта (взаимовръзката) е умерена ($R^2 = .333$).

б) Универсалност

Получените резултати от регресионния анализ показват, че моделът е статистически значим ($F_{(2, 337)}=14.664$, $p < .001$) Сътрудничество е значим предиктор на универсалност ($\beta = .262$; $p = .000$) и интелект и въображение е значим предиктор на универсалност ($\beta = .124$; $p = .020$).

Полученият резултат показва, че 9,2% ($R^2 = .092$) от дисперсията на зависимата променлива духовна трансцендентност може да се прогнозира от независимите променливи интелект и въображение и сътрудничество. По-високата степен на интелект и въображение и сътрудничество от “Големите пет” означават по-висока степен на универсалност. Големината на ефекта (взаимовръзката) е малка ($R = .312$).

в) Свързаност

Получените резултати от регресионния анализ показват, че модела е статистически значим ($F_{(2, 337)}=19.696$, $p < .001$) (Табл.36). Сътрудничеството е значим предиктор на свързаност ($\beta=.236$; $p = .000$); интелект и въображение е значим предиктор на свързаност ($\beta=.178$; $p = .001$). Останалите три личностни черти не се оказват значими предиктори на зависимата променлива.

Полученият резултат показва, че 9.9% ($R^2 = .099$.) от дисперсията на зависимата променлива свързаност може да се прогнозира от независимите променливи интелект и въображение и сътрудничество. По-високата степен на интелект и въображение и сътрудничество като личностни черти означават по-висока степен на свързаност, като фактор за духовна трансцендентност.

Големината на ефекта (взаимовръзката) е малка ($R=.324$).

г) Духовна трансцендентност (общ бал)

Получените резултати от регресионния анализ показват, че модела е статистически значим ($F_{(2, 337)}=22.065$, $p < .001$) Интелект и въображение е значим предиктор на духовна трансцендентност ($\beta=.157$; $p = .003$); Сътрудничеството е значим предиктор на духовна трансцендентност ($\beta=.271$; $p = .000$). Полученият резултат показва, че 1.1% ($R^2 = .111$) от дисперсията на зависимата променлива духовна трансцендентност може да се прогнозира от независимите променливи интелект и въображение и сътрудничество. Големината на ефекта (взаимовръзката) е малка ($R=.111$).

Духовна трансцендентност като предиктор на ориентацията към щастие

а) Влияние на универсалност и духовна трансцендентност (общ бал) върху смисъл (ориентация към щастие)

Получените резултати от регресионния анализ показват, че модела е статистически значим ($F_{(2, 337)}=55.355$, $p < .001$). Универсалност и духовна трансцендентност са значим предиктор на смисъл ($\beta=.497$; $p = .000$). Полученият резултат показва, че 2.4% ($R^2 = .243$) от дисперсията на зависимата променлива смисъл може да се прогнозира от независимата универсалност и духовна трансцендентност .

Високата степен на универсалност и ниската степен на духовна трансцендентност като цяло са предиктори на смисъл. Големината на ефекта (взаимовръзката) е малка ($R^2=.243$). При нарастване на фактор универсалност, усещането за смисъл нараства.

Духовната трансцендентност ($\beta = -.915$, $p < .00$) има силно отрицателен ефект, с увеличаването на духовна трансцендентност, усещането за смисъл намалява в рамките на този модел.

Възрастови различия по изследваните конструкти – T-test

Резултатите от T-test показват, че се откриват възрастови различия в конструирането на аза. Хората на възраст на 41 и повече години ($M=5.16$, $SD=1.121$) имат по-високи нива на металичностен аз ($t_{(338)} = -3.764$, $p = .000$), в сравнение с лицата на възраст между 18 и 40 години ($M=4.67$, $SD=1.251$).

Установиха се статистически значими възрастови различия в ориентацията към щастieto като удоволствие ($t_{(338)} = -3.144$, $p = .002$). Лицата на възраст 18-40 г. ($M=2.64$, $SD=0.883$) са в по-ниска степен ориентирани към хедонистичното щастие в сравнение с лицата на възраст над 40 години ($M=2.94$, $SD=0.829$).

Бяха установени и различия според местоживеенето по фактор свързаност от скала духовна трансцендентност.

Установяват се статистически значими различия на изследваните конструкти по субскала свързаност при сравнението на двете групи по местоживеене ($t_{(338)} = 2.489$, $p = .013$). Лицата от столицата ($N = 167$) имат по-ниски нива на свързаност ($M=3.0978$, $SD=1.084$) в сравнение с лицата от малък град, голям град и село ($N=173$) ($M=3.39$, $SD=1.046$).

Междугрупови различия в изследваните конструкти според религиозността

При проведения T-тест за сравнение на групата вярващи и невярващи се установяват известни различия в конструирането на аза.

Видно от представените резултати се откриват статистически значими различия по субскала взаимозависим аз при сравнението на двете групи в зависимост от това дали са хората са вярващи или не ($t_{(338)} = -3.507$, $p = .001$). Лицата, които определят себе си като вярващи ($N=138$) имат по-високи стойности по субскала взаимозависим аз ($M=4.73$, $SD=0.765$) в сравнение с лицата, които не са вярващи ($N=202$) ($M=4.44$, $SD=0.744$).

Установяват се статистически значими различия по субскала металичностен аз при сравнението на двете групи в зависимост от това дали са вярващи или не ($t_{(338)} = -5.689$, $p = .000$). Лицата, които определят себе си като вярващи ($N=138$) имат по-високи

стойности по субскала металичностен аз ($M=5.34$, $SD=1.054$) в сравнение с лицата, които не са вярващи ($N=202$) ($M=4.61$, $SD=1.230$).

Различия в Духовната трансцендентност

При проведения Т-тест за сравнение на групата вярващи и невярващи се установяват някои междугрупови различия.

Установяват се статистически значими различия по субскала универсалност при сравнението на двете групи в зависимост от това дали са вярващи или не ($t_{(338)} = -7.024$, $p = .000$): вярващите ($N=138$) имат по-високи стойности по субскала универсалност ($M=3.81$, $SD=0.680$) в сравнение с лицата, които не са вярващи ($N=202$) ($M=3.13$, $SD=0.995$).

Установяват се статистически значими различия по субскала свързаност при сравнението на двете групи в зависимост от това дали са вярващи или не ($t_{(338)} = -7.813$, $p = .000$): вярващите ($N=138$) имат по-високи стойности по субскала свързаност ($M=3.75$, $SD=0.851$) в сравнение с лицата, които не са вярващи ($N=202$) ($M=2.90$, $SD=1.073$).

Съответно, има статистически значими различия по скала за духовна трансцендентност (общ бал) при сравнението на двете групи в зависимост от това дали са вярващи или не ($t_{(338)} = -7.611$, $p = .000$): при вярващите ($N=138$) се отчитат по-високи стойности по скала духовна трансцендентност ($M=31.21$, $SD=5.446$) в сравнение с лицата, които не са вярващи ($N=202$) ($M=25.44$, $SD=7.684$).

При проведения Т-тест за различия в личностните черти се установяват статистически значими различия на личностна черта сътрудничество при сравнението на двете групи в зависимост от това дали са вярващи или не ($t_{(338)} = -2.714$, $p = .007$). Лицата, които определят себе си като вярващи ($N=138$) имат по-високи стойности на сътрудничество ($M=4.31$, $SD=0.669$) в сравнение с лицата, които не са вярващи ($N=202$) ($M=4.09$, $SD=0.759$).

Установяват се статистически значими различия на личностна черта интелект и въображение (отвореност към нов опит) при сравнението на двете групи в зависимост от това дали са вярващи или не ($t_{(338)} = -2.119$, $p = .035$). Лицата, които определят себе си като вярващи ($N=138$) имат по-високи стойности на интелект и въображение (отвореност към нов опит) ($M=4.09$, $SD=0.830$) в сравнение с лицата, които не са вярващи ($N=202$) ($M=3.88$, $SD=0.902$).

При Т-тест се установяват статистически значими различия на фактор смисъл от ориентацията към щастieto при сравнението на двете групи в зависимост от това дали са вярващи или не ($t_{(338)} = 4.613, p = .000$). Лицата, които определят себе си като вярващи ($N=138$) имат по-ниски стойности на ориентацията към щастieto като смисъл ($M=2.28, SD=0.777$) в сравнение с лицата, които не са вярващи ($N=202$) ($M=2.70, SD=0.864$). Това означава, че невярващите са по-склонни да търсят смисъл като подход към личностно щастие в сравнение с вярващите.

Т-тест за независими извадки: (различия в средните стойности на изследваните конструкции по пол)

Установяват се статистически значими междуполови различия в духовната трансцендентност по субскала универсалност ($t_{(338)} = 3.212, p = .001$). Мъжете ($M = 3.09, SD = 1.051$) са с по-слабо изразени показатели на универсалност в сравнение с жените ($M = 3.49, SD = 0.894$).

Установяват се статистически значими междуполови различия в духовната трансцендентност, фактор свързаност ($t_{(338)} = 3.257, p = .001$). Мъжете ($M = 2.88, SD = 1.122$) са с по-слабо изразени показатели на свързаност в сравнение с жените ($M = 3.34, SD = 1.041$).

Установяват се статистически значими междуполови различия в ДТ, общ бал ($t_{(338)} = 3.321, p = .000$). При мъжете ($M = 25.22, SD = 8.113$) нивата на духовна трансцендентност са по-ниски в сравнение с нивата при жените ($M = 28.46, SD = 7.088$).

Установяват се статистически значими полови различия в невротизъм, ($t_{(338)} = 4.313, p = .001$). Мъжете ($M = 2.38, SD = 0.819$) са с по-ниски показатели по скала невротизъм в сравнение с жените ($M = 2.91, SD = 0.931$).

Различия в типа Конструиране на аза по вероизповедания

Установяват се статистически значими различия между групите (според вероизповеданието): християни (205), мюсюлмани (36), други религии (29) и атеисти (70) по отношение на следните конструкции: взаимозависим аз - $F_{(2, 337)} = 17.953, p < .001$ и металичностен аз - $F_{(2, 337)} = 10.830, p < .001$.

С най-силно изразено взаимозависимо конструиране на аза са мюсюлманите $M = 5.26$, следвани от християни $M = 4.58$, други $M = 4.39$ и атеисти $M = 4.20$. Най-изразено

е металичностното конструиране на аза в групата “други вероизповедания” $M= 5.71$, следвано от мюсюлманите $M= 5.14$, следвани от християни $M=4.94$ и атеисти $M=4.33$.

По фактор независим аз не се установяват статистически значими различия по средните между групите по вероизповедание.

Различия в средните в Духовна трансцендентност между християни, мюсюлмани, други вероизповедания и атеисти

Установяват се статистически значими различия в средните стойности според вероизповеданието, християни (205), мюсюлмани (36), други религии (29) и атеисти (70) по отношение на следните конструктори: молитва и медитация $F_{(2, 337)}= 23.214$, $p < .001$, универсалност $F_{(2, 337)}= 40.594$, $p < .001$, свързаност $F_{(2, 337)}= 30.058$, $p < .001$, духовна трансцендентност (общ бал) $F_{(2, 337)}= 34.685$, $p < .001$.

Проверка на хипотезите

Хипотеза 1 – Духовна трансцендентност и Психично благополучие.

- a) Има корелация между нивото на духовна трансцендентност (духовност/религиозност) и психичното благополучие.
- b) ДТ е положително свързана с психичното благополучие.
- c) ДТ е предиктор на нивото на психично благополучие.

Хипотеза 1.a. b.

Корелационният анализ потвърди наличието на положителна слаба връзка между духовната трансцендентност и психичното благополучие. Установи се, че по-високите нива на духовна трансцендентност са свързани с по-високи стойности на личностен растеж, цел в живота, приемане на себе си и благополучието като цяло.

Конкретно, резултатите показаха статистически значими положителни слаби корелации между духовната трансцендентност (общ бал) и психичното благополучие ($r = .143$), личностния растеж ($r = .241$), целта в живота ($r = .158$) и приемането на себе си ($r = .170$).

При отделните фактори на духовната трансцендентност също се откриха значими зависимости. Молитвата и медитацията са положително свързани с личностен растеж ($r = .223$), цел в живота ($r = .129$), приемане на себе си ($r = .136$) и благополучие общ бал ($r = .124$). Универсалността показва връзка с личностен растеж ($r = .212$), цел в живота ($r = .151$), приемане на себе си ($r = .171$) и благополучие (общ бал) ($r = .132$). Факторът свързаност е най-силно изразен и корелира с личностен растеж ($r = .254$), цел в живота ($r = .177$), приемане на себе си ($r = .180$) и общо благополучие ($r = .156$).

Тези резултати подкрепят хипотезата, че духовната трансцендентност е положително свързана с психичното благополучие и може да се разглежда като негов предиктор, макар връзките да са предимно слаби.

Хипотеза 1. с. предиктори

Регресионният анализ показва, че факторът свързаност е статистически значим предиктор за различни аспекти на благополучието по Риф. При общия бал моделът е значим ($F_{(1, 338)}=8.409$, $p = .004$), като свързаността ($\beta = .156$; $p = .000$) обяснява 2.4% от дисперсията ($R^2=.024$). Големината на ефекта е малка ($R = .156$), но резултатът е в съответствие с предходни данни от изследвания, и по-високата духовност се свързва с по-голямо благополучие.

По отношение на личностен растеж, моделът е значим ($F_{(1, 338)}=23.404$, $p < .001$), като свързаността е предиктор ($\beta = .254$; $p = .000$), обясняващ 6.5% от дисперсията ($R^2=.065$). Въпреки малкия ефект ($R = .254$), се потвърждава тенденция за връзка между духовна свързаност и личностно израстване.

За цел в живота, резултатите показват значим модел ($\beta = .177$; $p = .001$), при който свързаността прогнозира 3.1% от вариацията ($R^2 = .031$). Големината на ефекта е малка ($R = .177$), но по-високите нива на свързаност се асоциират с по-ясно усещане за житейска цел.

Факторът свързаност е предиктор на приемане на себе си ($\beta = .180$; $p = .000$), като обяснява 3.3% от дисперсията. Въпреки малката големина на ефекта ($R = .180$), резултатите показват, че по-високата духовна свързаност е свързана с по-позитивно отношение към себе си.

Макар свързаността да обяснява малка част от вариацията във факторите на благополучието, тя се проявява като последователен предиктор, потвърждавайки изводите на предходни изследвания (Beit-Hallahmi & Argyle, 1997).

Хипотеза 2 - Духовна трансцендентност и конструиране на аза

- a) Установена е корелация между духовна трансцендентност и типа конструиране на аза.
- b) Духовна трансцендентност е предиктор на типа конструиране на аза – по-високите нива на духовност и религиозност са свързани с взаимозависим и металичностен аз, а по-ниските с независим аз. (Arnocky, Stroink, & DeCicco, 2007), (Markus & Kitayama, 1991), (Singelis, 1994;).

Хипотеза 2.a) Корелационният анализ показва статистически значима положителна връзка между духовната трансцендентност и конструирането на аза. При по-ниски нива на духовност се наблюдава независим тип на аза, който корелира положително, но слабо с молитва и медитация ($r_{(338)}=.215$, $p<.001$), универсалност ($r_{(338)}=.176$, $p=.001$), свързаност ($r_{(338)}=.211$, $p<.001$) и общия бал на духовна трансцендентност ($r_{(338)}=.211$, $p<.001$). С нарастване на духовността се отчита промяна към взаимозависим и металичностен аз.

При Взаимозависимия тип се откриват по-високи стойности: молитва и медитация ($r_{(338)}=.294$, $p<.001$), универсалност ($r_{(338)}=.321$, $p<.001$), свързаност ($r_{(338)}=.261$, $p<.001$) и общ бал на духовна трансцендентност ($r_{(338)}=.311$, $p<.001$). Металичностният тип се свързва с най-високи стойности – молитва и медитация ($r_{(338)}=.634$, $p<.001$), универсалност ($r_{(338)}=.608$, $p<.001$), свързаност ($r_{(338)}=.576$, $p<.001$) и общ бал на духовна трансцендентност ($r_{(338)}=.643$, $p<.001$).

В заключение, резултатите потвърждават, че по-високата духовна трансцендентност предсказва промяна в типа конструиране на аза – от независим към взаимозависим и металичностен аз, подкрепяйки теоретичните модели на Markus & Kitayama (1991) и Arnocky, Stroink & DeCicco(2007).

Хипотеза 2.b) - Духовна трансцендентност като предиктор на конструирането на аза

Регресионният анализ показва, че универсалност е значим предиктор на взаимозависим аз ($\beta = .321$; $p < .001$), като 10.3% от дисперсията на зависимата променлива може да се прогнозира от този фактор ($R^2 = .103$). Високата универсалност предсказва по-силно изразен взаимозависим аз, макар ефектът да е малък ($R = .321$).

По отношение на металичностен аз, резултатите показват, че универсалност също е значим предиктор ($\beta = .643$; $p < .001$). Високите стойности на универсалност са свързани с по-силно изразен металичностен аз. Ефектът е със средна големина ($R^2 = .643$).

В заключение, универсалност като компонент на духовната трансцендентност има ключова роля в предсказването на типа конструиране на аза, като по-високите ѝ нива се свързват с по-колективни и свързани форми на аза.

Хипотеза 3. Духовна трансцендентност и ориентация към щастие

- a) Резултатите от корелационния анализ показаха, че духовната трансцендентност е свързана с ориентацията към щастие.
- b) Духовната трансцендентност е предиктор за типа ориентация към щастие. ИЛ с по-високи нива на ДТ имат ориентация към щастиято като смисъл в по-висока степен, отколкото към щастиято като удоволствие (хедонизъм).

Резултатите показват статистически значима отрицателна умерена корелация между духовна трансцендентност и ориентация към щастие ($r = -.345$; $p < .001$). По-ниските нива на духовна трансцендентност са отрицателно свързани с по-високи нива ориентация към щастие. Най-ясно изразени са връзките:

- по-ниски нива на молитва и медитация отрицателно свързани с по-високи нива на щастиято като смисъл ($r = -.467$) и ориентация към щастие, общ бал ($r = -.342$);
- по-ниски нива универсалност са отрицателно свързани с по-силно търсене на смисъл ($r = -.433$) и ориентация към щастие, общ бал ($r = -.309$);
- по-ниска степен по фактор свързаност отрицателно корелира с по-висока степен търсене на смисъл ($r = -.475$) и ориентация към щастие, общ бал ($r = -.328$).

Духовната трансцендентност (общ бал) и фактор универсалност се явяват значими предиктори на ориентацията към щастие като смисъл ($R = .497$, (умерен ефект). По-

ниските стойности предсказват по-силна ориентация към щастието като търсене на смисъл.

Като цяло, духовната трансцендентност (общ бал) е значим предиктор на ориентацията към щастие ($\beta = .345$; $p < .001$), като обяснява 11.6% от дисперсията. Ефектът е малък.

Хипотеза 4 – Духовна трансцендентност и личностни черти (“Големите пет”)

- а) Има корелация между духовна трансцендентност и личностни черти по модела „Големите пет“.
- б) Личностните черти от модела „Големите пет“ са предиктори на духовна трансцендентност

Хипотеза 4.а. Връзка на духовна трансцендентност и личностни черти

Хипотезата е частично потвърдена. Корелационният анализ установи статистически значими положителни връзки между духовната трансцендентност и личностните черти сътрудничество и интелект и въображение (openness). В частност, факторът молитва и медитация е положително свързан както със сътрудничество ($r_{(338)}=.298$, $p < .001$), така и с интелект и въображение ($r_{(338)}=.206$, $p < .001$). Сходни зависимости се наблюдават и при другите компоненти на духовната трансцендентност: универсалност е в положителна връзка със сътрудничество ($r_{(338)}=.288$, $p < .001$) и интелект и въображение ($r_{(338)}=.178$, $p < .001$), а свързаността показва същата тенденция – по-високи нива на сътрудничество и отвореност са свързани с по-висока степен на свързаност ($r_{(338)}=.273$ и $r_{(338)}=.227$, $p < .001$). Това показва, че социалната ориентираност и отвореността към нови идеи и опитности са в положителна връзка с духовните практики, усещането за универсалност и преживяването на свързаност.

б) Личностните черти като предиктори на духовната трансцендентност

Регресионните анализи потвърждават, че личностните черти сътрудничество и интелект и въображение имат предиктивна стойност за различните компоненти на духовната трансцендентност.

- При молитва и медитация моделът е статистически значим ($F_{(2, 337)}=20.995$, $p < .001$), като двата предиктора обясняват 10.6% от дисперсията ($R^2=.106$). По-

високите нива на сътрудничество и интелект и въображение са предиктор за по-често практикуване на молитва и медитация.

- За фактор универсалност моделът също е значим ($F_{(2, 337)}=14.664, p < .001$), като двата предиктора обясняват 9.2% от дисперсията ($R^2=.092$). Това означава, че хората, които са по-склонни към кооперативност и интелектуално любопитство, по-често развиват усещане за универсалност и общност.
- При фактор свързаност моделът е отново значим ($F_{(2, 337)}=19.696, p < .001$), като 9.9% от дисперсията се обяснява от същите предиктори ($R^2=.099$). Това показва, че сътрудничеството и отвореността улесняват изграждането на чувство за свързаност с другите и със света като цяло.
- Когато се разгледа духовната трансцендентност (общ бал), резултатите потвърждават същата тенденция – моделът обяснява 11.1% от вариацията ($R^2=.111$), като двата фактора се явяват значими предиктори.

Във всички модели големината на ефекта е малка ($R \approx .31-.34$), но консистентността на резултатите във всички подскали показва стабилна тенденция: хората, които са по-сътруднически и по-отворени към нов опит и идеи (интелект и въображение), проявяват в по-висока степен духовна трансцендентност. Това потвърждава значението на определени личностни черти като предпоставка за формирането и развитието на духовни нагласи и практики.

Хипотеза 5 – Има различия в изследваните конструкти: духовна трансцендентност, психично благополучие, личностни черти (“Големите пет”), ориентация към щастие. в зависимост от демографските данни: пол, възраст, местоживееене, образование, семеен статус, религиозно вероизповедание/ атеизъм.

Хипотеза 5- Разлики в изследваните конструкти според демографски показатели

а) Пол

Анализът показва, че полът е свързан с различия в духовната трансцендентност и личностните черти. По-конкретно, мъжете показват по-ниски показатели по фактор универсалност ($M=3.09, SD=1.051$) в сравнение с жените ($M=3.49, SD=0.894$), като разликата е статистически значима ($t_{(338)}=3.212, p = .001$). Подобна тенденция се наблюдава и при фактор свързаност, където мъжете имат $M=2.88 (SD=1.122)$ срещу

$M=3.34$ ($SD=1.041$) при жените ($t_{(338)}=3.257$, $p=.001$). Общият бал на духовната трансцендентност също е по-нисък при мъжете ($M=25.22$, $SD=8.113$) спрямо жените ($M=28.46$, $SD=7.088$), $t_{(338)}=3.321$, $p<.001$.

При невротизъм, мъжете имат по-ниски стойности ($M=2.38$, $SD=0.819$) в сравнение с жените ($M=2.91$, $SD=0.931$), $t_{(338)}=4.313$, $p=.001$, което показва, че жените демонстрират по-изразена емоционална чувствителност.

с) **Възраст**

Възрастта също оказва влияние върху изследваните конструкти. Лицата на възраст между 18-40 години са с по-ниски нива на хедонистично щастие в сравнение с тези над 40 години ($t_{(338)}=-3.144$, $p=.002$). Подобни резултати са отчетени по ниво на Металичностното конструиране на аза, което е по-слабо изразено при младите ($M=4.67$, $SD=1.251$) спрямо по-възрастните участници ($M=5.16$, $SD=1.121$), $t_{(338)}=-3.764$, $p<.001$.

д) **Местоживеене**

По фактор свързаност се откриват значими различия в зависимост от местоживеенето. Лицата от столицата ($N=167$) имат по-ниски стойности на свързаност ($M=3.10$, $SD=1.084$) в сравнение с тези от малки и големи градове и села ($N=173$; $M=3.39$, $SD=1.046$), $t_{(338)}=2.489$, $p=.013$, което може да се дължи на различията в социалната свързаност и усещането за общност между високо урбанизирани и по-малко населени места.

е) **Образование**

Еднопосочният дисперсионен анализ показва значими различия според образованието. По фактор овладяване на средата при лицата с магистърска степен ($M=4.65$) и бакалаври ($M=4.59$) имат по-високи нива в сравнение с групата с основно/средно образование ($M=4.03$), $F_{(2, 337)}=8.611$, $p<.001$.

При ориентация към щастieto като удоволствие, участниците с по-високо образование ($M=17.38$) демонстрират по-силна хедонистична ориентация в сравнение с бакалаври ($M=16.01$) и лица с основно/средно образование ($M=15.33$), $F_{(2, 337)}=4.499$, $p=.012$.

f) Семейно положение

Не се откриват статистически значими различия в конструирането на аза, духовната трансцендентност, психичното благополучие или ориентацията към щастието според семейния статус ($p > .05$). Това предполага, че семейният статус не влияе пряко върху разглежданите психологически конструкти.

f) Религиозно вероизповедание и атеизъм

Групите, разделени по вероизповедание, демонстрират значими различия по множество конструкти. Взаимозависим аз е най-силно изразен при мюсюлмани ($M=5.26$), следвани от християни ($M=4.58$), други религии ($M=4.39$) и атеисти ($M=4.20$), $F_{(2, 337)}=17.953$, $p < .001$. Металичностният аз е най-силно изявен в групата „други вероизповедания“ ($M=5.71$), следвани от мюсюлмани ($M=5.14$), християни ($M=4.94$) и атеисти ($M=4.33$), $F_{(2, 337)}=10.830$, $p < .001$.

По фактор молитва и медитация, най-високи стойности се наблюдават при „други вероизповедания“ ($M=4.34$), следвани от мюсюлмани и християни ($M=3.82$) и атеисти ($M=2.97$). По фактор универсалност най-висока степен е отчетена при други вероизповедания ($M=4.04$), следвани от мюсюлмани ($M=3.87$), християни ($M=3.55$) и атеисти ($M=2.51$). По фактор свързаност моделът показва същата тенденция – най-високи средни се отчитат при други $M=4.09$, следват мюсюлмани $M=3.70$, християни $M=3.34$, атеисти $M=2.38$. Общият бал на духовна трансцендентност е най-висок при други вероизповедания ($M=33.33$), следван от мюсюлмани ($M=30.48$), християни ($M=28.77$) и атеисти ($M=21.18$), $F_{(2, 337)}=34.685$, $p < .001$.

Тези резултати показват, че религиозната принадлежност, както и полът, възрастта, образованието и местоживеенето оказват значимо влияние върху духовната трансцендентност, конструирането на аза и ориентацията към щастие, докато семейният статус не се оказва релевантен фактор.

Хипотеза 6 – Различия между вярващи и атеисти

Целта на хипотезата беше да се установят междугрупови различия в изследваните конструкти – духовна трансцендентност, психично благополучие,

личностни черти и ориентация към щастие в зависимост от това дали изследваните лица се определят като вярващи или атеисти.

Хипотеза 6.а) Духовна трансцендентност

Установяват се статистически значими различия между вярващи и атеисти по следните показатели на духовната трансцендентност: вярващите имат по-високи стойности по фактор универсалност ($M=3.81$ vs $M=3.13$), свързаност ($M=3.75$ vs $M=2.90$) и по общия бал на духовна трансцендентност ($M=31.21$ vs $M=25.44$).

Хипотеза 6.б) Конструирание на Аза

Вярващите показват по-високи стойности по взаимозависим аз ($M=4.73$ vs $M=4.44$) и металичностен аз ($M=5.34$ vs $M=4.61$), докато атеистите са по-склонни към независим аз.

Хипотеза 6.в) Психично благополучие

Тази хипотеза не се потвърди. При сравнение на психичното благополучие по Риф между вярващи и атеисти не се установяват статистически значими различия.

Хипотеза 6.г) Ориентация към щастие

Вярващите имат по-изразено търсене на смисъл ($M=2.28$ срещу $M=2.70$), докато атеистите са по-ориентирани към щастие като удоволствие (хедонизъм).

Хипотеза 6.д) Личностни черти

Вярващите имат по-високи стойности по сътрудничество ($M=4.31$ срещу $M=4.09$) и интелект и въображение ($M=4.09$ срещу $M=3.88$) в сравнение с атеистите.

Заклучение:

Резултатите показват, че идентификацията като вярващ или атеист е свързана със значими различия по Духовна трансцендентност, конструирание на аза, ориентация към щастие и някои личностни черти, но не оказва влияние върху психичното благополучие.

Дискусия

При проведените анализи в настоящето изследване се потвърдиха някои от основните хипотези, други се отхвърлиха, а при трети се откриха взаимовръзки по-слаби от очакваното. Една от основните хипотези за връзка между духовна трансцендентност и благополучие беше потвърдена, но откритите корелации са слаби. Откри се статистически значима положителна слаба корелация между духовна трансцендентност (общ бал) и психично благополучие (общ бал) с $r = 0.143$, както и статистически значима положителна слаба корелация на духовна трансцендентност с отделните фактори на благополучието: личностен растеж $r = 0.241$, цел в живота $r = 0.158$ и приемане на себе си $r = 0.170$. Тези резултати показват, че духовността и религиозността оказват влияние върху интраперсоналното и интерперсоналното (Allport & Ross, 1967) функциониране на личността, включително върху личностния растеж и постигането на цели, което от своя страна влияе на цялостното благополучие.

Взаимовръзка се установи между всеки от трите фактора на духовност и религиозност – молитва и медитация, свързаност и универсалност – с факторите личностен растеж, цел в живота и приемане на себе си, както и с благополучие (общ бал), където най-силни се оказаха корелациите между молитва и медитация и личностен растеж $r = 0.223$, както и универсалност и личностен растеж $r = 0.212$.

Настоящите резултати потвърждават данните от изследване, в което е установено, че има връзка между духовност и самоактуализация, личностен растеж и смисъл в живота (Ivtzan et. al. 2011) и друго, в което е показано, че духовността е фактор, който повлиява религиозността, психологическия растеж и зрелостта. (Piedmont & Toscano, 2016)

Корелационният анализ потвърждава резултати от предходни изследвания, в които са установени значими връзки на духовност и религиозност с психичното благополучие (Skrzypińska & Chudzik, 2012; Kibret & Tareke, 2017; Mofidi et al., 2007; Piedmont & Toscano, 2016).

По отношение на предиктивността на факторите от духовната трансцендентност се установи, че единствено фактор свързаност може да бъде предиктор на благополучието, като големината на ефекта е малка – само 2.4% от дисперсията на зависимата променлива благополучие (общ бал) се прогнозира от свързаност.

Регресионният модел показва статистически значимост на фактор свързаност като предиктор на личностен растеж $\beta = 0.254$, цел в живота $\beta = 0.177$ и приемане на себе си $\beta = 0.180$. Подобни резултати са докладвани в изследвания в Азия на мюсюлмани и християни, където религиозността е предиктор на психичното благополучие, но духовността не е статистически значим предиктор (Hafeez & Rafique, 2013), както и в Полша, където духовността, като измерение на личността, се явява предиктор на благополучието (Skrzypińska & Chudzik, 2012).

Анализът на връзката между духовната трансцендентност и трите типа конструиране на аза установи статистически значими положителни от слаби до значителни корелации. Независимото конструиране на аза корелира положително с факторите молитва и медитация $r = 0.215$, универсалност $r = 0.176$, свързаност $r = 0.211$ и духовна трансцендентност (общ бал) $r = 0.211$, като изследваните лица с независимо конструиране на аза имат значително по-ниски нива на духовност и религиозност в сравнение с тези с взаимозависимо и металично конструиране на аза.

Взаимозависимото конструиране на аза се свързва с по-високи нива на трите фактора на Духовна трансцендентност: молитва и медитация $r = 0.294$, универсалност $r = 0.321$ и свързаност $r = 0.261$, както и духовната трансцендентност $r = 0.311$, общ бал. Особен интерес представлява корелацията на металичностен аз и духовна трансцендентност $r = 0.643$, като най-високите стойности по трите фактора на духовна трансцендентност корелират с металичностен аз: молитва и медитация $r = 0.634$, универсалност $r = 0.608$ и свързаност, $r = 0.576$. Тези резултати потвърждават връзката на духовността с конструирането на аза и съответстват на теорията на Маркърс и Китаяма, според която различията в конструирането на аза се обуславят от културния контекст, част от които са и религиозните убеждения (Markus & Kitayama, 1991).

Регресионният анализ показва, че фактор универсалност е значим предиктор на взаимозависим аз. Високите нива на духовна трансцендентност са предиктор на металичностен аз, което подчертава важноста ѝ за формирането на идентичност. Резултатите са в съгласие с изследвания, показващи връзката на духовността с религиозна, национална и етническа идентичност (Ганева, 2010). Друго сходно изследване потвърждава връзката между преживяванията на единство с природния свят, в които Аз-ът се разбира като свързан с природата или се разширява, за да я включи, и с духовното развитие. (Williams & Harvey, 2001)

Връзките между духовност/религиозност и трите вида конструиране на аза, показани в нашето изследване, намират теоретична и емпирична обосновка в работата на Де Сико и Стройнк, които добавят трети модел - металично конструиране на аза към двуполусния модел на независимо и взаимозависимо конструиране на аза, формулиран от Маркъс и Китаяма. (Markus & Kitayama, 1991). Металичното конструиране на аза е свързано с духовни и религиозни представи, произтичащи от културната, етническата и религиозната среда, които поставят човека в единна и цялостна свързаност с вселената и всички живи същества (Arnocky, Stroink, & DeCicco, 2007), (Singelis, 1994)

Нашите резултати потвърждават други изследвания в тази област, при които се доказва връзката на религията с конструирането на аза, отношенията с другите и представата за света като единно, свързано и цялостно битие, характерна за металичностен аз. (Stroink, DeCicco, 2010), (Cohen, A. 2015), (Arnocky, Stroink, & DeCicco, 2007), (Singelis, 1994)

При анализа на връзката между личностни черти и духовна трансцендентност се установи статистически значима положителна от слаба до умерена корелация с чертите интелект и въображение (*openness*) и сътрудничество (*agreeableness*). Трите компонента на духовна трансцендентност – молитва и медитация, универсалност и свързаност – показаха положителна връзка с тези личностни черти. Регресионният анализ потвърди, че духовната трансцендентност е значим предиктор на сътрудничество $\beta = 0.304$ и интелект и въображение $\beta = 0.213$, като обяснява съответно 9.2% и 4.5% от дисперсията. Личностните черти сътрудничество и интелект и въображение са предиктори на трите компонента на духовна трансцендентност, както и на общия бал на ДТ.

Резултатите от настоящето изследване се отличават от резултатите в предходно изследване, в което е открита корелация между личностни черти и духовност – положителният аспект на духовността корелира с висок невротизъм, съзнателност, интелект и въображение (*openness*) и сътрудничество (*agreeableness*). (Skrzypiska & Karasiewicz, 2013) Има разлика от нашите резултати и изследване на идентичността, аза и личността, при което е установено, че религиозните изображения в автофотографските есета, като част от идентичността, са обратнопропорционални на положителния аспект на интелект и въображение (*openness*), докато религията и

общият интелект и въображение (openness) не са свързани като цяло, а религиозните изображения са отрицателно свързани с общия невротизъм. (Dollinger & Clancy, 1993).

Проверката на предиктивната функция на духовната трансцендентност откри, че тя е значим предиктор на сътрудничество (обяснява 9.2% от дисперсията) и на интелект и въображение (обяснява 4.5% от дисперсията). Нашите резултати частично потвърждават предходно изследване, в което невротизмът е отрицателен предиктор за самотрансцендентност, докато интелект и въображение (openness), сътрудничество и осъзнатост са положителни предиктори.

При предходно изследване са установени множествени корелациите на самотрансцендентност с личностни черти, но стандартизираните регресионни коефициенти са сравнително ниски и авторите заключават, че самотрансцендентността е независим конструкт на личността (Levenson et al., 2005), което подкрепя идеята на Пийдмонт, който също допуска, че духовната трансцендентност е личностна черта. (Piedmont, 2001)

Анализът на връзката с ориентацията към щастието показва, че фактор универсалност и духовна трансцендентност са предиктори на търсенето на смисъл. Резултатът е неочакван поради отрицателната корелация между духовната трансцендентност и смисъл, докато фактор универсалност е положителен предиктор, а двата фактора заедно обясняват 24% от дисперсията. Това показва, че по-ниските стойности духовност и религиозност са свързани с по-активно търсене на личен смисъл. В същото време ориентацията към удоволствие има по-слаба и отрицателна връзка с духовността, което подчертава различните пътища към благополучието – духовността е свързана с дългосрочни смислови преживявания, а хедонистичният подход с непосредствени удоволствия (Park, 2007; Steger et al., 2006; Peterson et al., 2005).

T-test анализите показаха възрастови различия в конструирането на аза: групата на 41 и повече години ($M = 5.16$, $SD = 1.121$) има по-високи нива на металичностен аз в сравнение с лицата на 18–40 години ($M = 4.67$, $SD = 1.251$), подкрепяйки теориите на Торнстам и Фулър, че духовната трансцендентност нараства с възрастта (Tornstam, 1996 a,b; Fowler, 1995). Разлики по възраст не бяха установени за духовна трансцендентност и благополучие, но ориентацията към удоволствие е по-висока при лицата над 40 години.

Сравненията по местоживеене показаха, че хората от столицата ($N = 167$) имат по-ниски стойности на фактор свързаност в сравнение с лица от малък град, голям град и село ($N = 173$), което вероятно отразява по-силното усещане за свързаност и общност в малките населени места.

Не се установиха значими различия в изследваните конструкти на база разлика в семейно положение.

Разликите между групите вярващи ($N = 138$) и невярващи ($N = 202$) показаха, че вярващите имат по-високи стойности на взаимозависим аз, металичностен аз, универсалност, свързаност и общ бал на духовна трансцендентност, както и по-високи показатели на личностни черти сътрудничество и интелект и въображение. Ориентацията към щастието като смисъл е по-ниска при вярващите, което показва, че вярата сама по себе си осигурява смислова парадигма. Този резултат вероятно се дължи на различни съдържания на смисъла – духовността и религиозността осигуряват смисъл, който е глобален и космологически, както и догматичен, а личният смисъл се генерира на базата на ежедневно, земно и материално битие на индивида. Подобно разграничение може да обясни отрицателната корелация между духовността и смисъла, измерен по скалата на Паркър и Селигман. За да се изясни тази отрицателна връзка са необходими допълнителни изследвания.

Междуполови различия бяха установени по факторите универсалност и свързаност, като при мъжете бяха отчетени по-ниски стойности, съответно и в общия бал на духовна трансцендентност. Дисперсионните анализи по образование установиха, че хората с бакалавърска и магистърска степен имат по-високи показатели по овладяване на средата и щастието като удоволствие. Сравненията по вероизповедание разкриха най-силно изразено взаимозависимо конструиране на аза при мюсюлманите $M = 5.26$, следвани от групата на християните $M = 4.58$, другите вероизповедания $M = 4.39$ и атеистите $M = 4.20$. Металичностното конструиране е най-високо при групата „други вероизповедания“ $M = 5.71$, следвана от мюсюлмани $M = 5.14$, християни $M = 4.94$ и атеисти $M = 4.33$.

Като цяло, резултатите показват, че духовната трансцендентност има значимо влияние върху благополучието, конструирането на аза, личностните черти и ориентацията към щастието, като слабите, но интересни връзки също предоставят

важна информация за психичното и социално функциониране на индивида. Те подчертават значението на духовността и религиозността като фактори за формиране на идентичност, личностно развитие и смислови преживявания в живота на човека.

Ограничения на изследването

Настоящото изследване има ограничения по отношение на композицията на извадката спрямо пол, вероизповедание, образование и местоживееене: в извадката преобладават жени, християни, хора с високо образование, от голям град или столица. Като насока за бъдещи изследвания е добре да се съберат данни от други религиозни вероизповедания, малък град и да се търси баланс между половете, за да е възможно да се направят сравнителни анализи между различните групи .

Също така, някои проблеми при отчитането на резултатите може да произтичат от липсата на ясно разграничаване на факторите религиозност и духовност, което е проблем на изследователите в областта на психология на религията в световен мащаб и е подробно засегнат в теоретичната част на работата.

Приноси моменти в изследването

В настоящето изследване е създаден интегративен теоретичен модел, който поставя в центъра на вниманието религията и духовността като значими фактори при формирането на личността и аза, усещането за психично благополучие и разбирането за щастие. На основата на предложения теоретичен модел е направено емпирично изследване, което се провежда за първи път в България. Издигнат е въпросът за различията в изграждането на аза в зависимост от вярата и духовността.

В настоящето изследване е въведен трети тип конструиране на аза в допълнение към познатия вече двуполюсен модел за независим и взаимозависим аз, а именно металичностен модел на конструиране на аза. Той е включен в теоретичния модел и в анализа на взаимовръзките с духовната трансцендентност, благополучието, личностните черти и ориентацията към щастieto.

Адаптирани са за българския културен контекст следните скали: “Скала за духовна трансцендентност”, (Piedmont, 1999), “Скала за Конструиране на аза: независим, взаимозависим и металичностен аз” (DeCicco & Stroink, 2007; Singelis, 1994) и “Скала за ориентация към щастieto” (Peterson, Park, & Seligman, 2005) При адаптацията скалите показаха добри психометрични свойства.

Основният принос на настоящето изследване е, че повдига въпроси, които анализират ролята на религията и духовността във връзка с психичното благополучие, конструирането на аза, личностните черти и нагласите към щастието, които не са изследвани в България.

Отчетените резултати показват връзки между идентичност, конструиране на аза, развитие на личността, удовлетвореност от постигането на цели, приемане на себе си и всички аспекти на духовната трансцендентност и религиозност.

Настоящото изследване разглежда духовната и религиозна ориентация на индивида като основополагащи фактори за функционирането и развитието на здравата личност, които заслужават внимание при бъдещи изследвания. Показаните резултати насочват към ресурса, който може да се черпи от индивидуалната духовна и религиозна ценностна система за растеж на личността, преодоляване на житейски кризи и екзистенциални кризи в психотерапевтичната работа.

Публикации по дисертацията

1. Янева, М. (2023). Религиозност/ духовност и връзка с автономия, В: Иванов, К. и Б. Бойчев (ред.) *Приложна психология - възможности и перспективи. Сборник доклади*. Варна: Варненски свободен университет "Черноризец Храбър" - Университетско издателство, стр. 337-354, ISSN 1314–0507 https://www.vfu.bg/assets/userfiles/Sbornik_Psihology_F2023.pdf
2. Янева, М., (2022), Религиозност/ духовност и връзка с личностен растеж, В: Зиновиева, И., Л. Андреева, С. Карабелъова, (ред.) *Психологията - традиция и съвременност" Конференция по случай 50 години специалност "Психология" в Софийски университет „Св. Климент Охридски“, 1-3 юни 2022 г.*, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 247-256. ISBN 978-954-07-56110 https://phls.uni-sofia.bg/wpcontent/uploads/2024/04/Proceedings_50_Years_Psychology_SU-Psychology%E2%80%93Tradition-and-Modernity.pdf
3. Янева, М. (2023). Духовност, религиозност, самотрансцендентност и връзка с психичното здраве и благополучие, *Годишник на Софийски университет „Св. Климент Охридски“*. Философски факултет. Докторантски

четения. Университетско издателство „Св.Климент Охридски“, 6/2022 г., с. 215-238. ISSN 26033453

https://research.unisofia.bg/bitstream/10506/2658/1/DOKTORANTSKI_CHETENIQ_6_2022.pdf

Участия в конференции

1. Янева, М. (2023), Религиозност/ духовност и връзка с автономност, *Приложна психология – възможности и перспективи*. Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, Варна, 30 юни-1 юли 2023
2. Янева, М., (2022), Религиозност/ духовност и връзка с личностен растеж, Конференция по случай 50 години специалност “Психология” в Софийски университет „Св. Климент Охридски“, 1-3 юни 2022 г

Участия в научни проекти

- Член на научния екип, проект „Морално и просоциално поведение: съчувствие и оказване на помощ“, ръководител: проф. д.пс.н. Ирина Зиновиева - ФНИ на СУ „Св. Климент Охридски“, дог. 80-10-32/20.04.2023
- Член на научния екип, проект на Софийски университет „Маркер за иновации и технологичен трансфер (SUMMIT)“, 3.4. Научни изследвания с потенциал за иновации или трансфер на знания/интелектуална собственост – „Показатели за прогнозиране на поведението във виртуалните социални мрежи“, ръководител: проф. д.пс.н. Ирина Зиновиева, дог. 70-123-477 / 27.6.2023 г.